



Een zingend mannetje Roodmus *Carpodacus erythrinus*.

Foto: Natalia Paklina.

Notities over vier Oost-Europese vogelsoorten

Chris van Orden & Natalia Vladimirovna Paklina

Inleiding

Ofschoon er de laatste jaren veldgidsen en handboeken verschenen zijn waar voorheen alleen maar over gedroomd kon worden, zo goed zijn ze, is het opmerkelijk dat er ook altijd weer aanvullingen te geven zijn. Dit is natuurlijk een proces dat altijd door zal gaan. Zo kunnen we van vier Oost-Europese vogels aanvullingen geven. Deze gegevens zijn niet alleen aanvullend. Er blijkt ook uit dat het daar toch even net anders gaat dan in West-Europa. Gegevens van het oostelijke deel zijn kwantitatief niet te vergelijken met de hoos aan gegevens in het westelijke deel van Europa.

De vier vogelsoorten waar het om gaat zijn: Kwartelkoning *Crex crex*, Sperwergrasmus *Sylvia nisoria*, Grauwe Klauwier *Lanius collurio* en Roodmus *Carpodacus erythrinus*. Gedurende tien jaar, tussen 1995 en 2007, met uitzondering van 1998 en 2002, konden we veel gegevens over deze vogels verzamelen. Te meer daar deze soorten rond onze datsja plegen te broeden en daar niet zeldzaam zijn. Deze datsja ligt in het gehucht Sjiłovo in de Russische provincie Kostroma (Kostromskaja oblast), drie- tot zeshonderd kilometer ten noordoosten van Moskou. Exact: 58,09° NB; 44,24° OL. Het plaatsje is beduidend groter geweest maar is – als zoveel dorpen in Rusland – ontvolkt geraakt. Nu zijn er nog maar acht huizen; in 1952 waren er nog vierendertig huizen. Van de acht huizen zijn er nog maar twee blijvend bewoond en ook dat zal spoedig over zijn. De overige huizen worden als datsja gebruikt, hoofdzakelijk door bewoners uit Moskou. Vooral de resten van de huizen met hun verwaarloosde tuinen zijn voor veel vogelsoorten interessant en vooral voor de hier besproken vier soorten.



Kwartelkoning *Crex crex*, eendagskuiken
Foto: Natalia Paklina.

Kwartelkoning

Het lijkt een open deur om hier te stellen dat de Kwartelkoning een weidevogel is. Maar het verschil tussen een weiland in West-Europa en de natuurlijke weilanden in Rusland is net zo groot als het verschil tussen een aangelegd of semi natuurlijk bos in West-Europa en een taigagebied in Rusland. Weilanden hier zijn nooit geëgaliseerd geweest en hebben geen horizontale bodem. Droge en natte plekken wisselen elkaar voortdurend af en met gaten en ophogingen is het precies zo. De begroeiing is buitengewoon divers, van Welriekende nachtorchissen *Platanthera bifolia* tot Grote engelwortels *Angelica archangelica* om enkele uitersten van de vegetatie te benoemen.

Kwartelkoningen arriveren op zijn vroegst van tien tot twaalf mei. Dat zijn dan enkele voorlopers. Van grasgroei is dan nog geen sprake en de vogels zijn dan vooral aangewezen op struiken in de weilanden. Door de hoge sneeuwlaag in de winter zijn de vegetatieresten tot enkele centimeters platgedrukt. Onder die struiken en vooral in verwilderde tuinen, waar bessenstruiken de wildernis kunnen verdragen, beginnen ze te roepen. Ze kunnen in die periode ook veelvuldig in de randen van de taiga aangetroffen worden. De grasgroei begint medio mei, maar ontwikkelt zich buitengewoon snel, alsof een achterstand in sneltreinvaart weggewerkt moet worden. Tussen twintig en tweeëntwintig mei arriveren de eerste vrouwtjes. Dat is onmiddellijk te merken door verhoogde

‘zangintensiteit’ en vooral door de territoriumgevechten waarbij herhaaldelijk gevlogen wordt. Al heel snel daarna, de begindatum is 28 mei, wordt begonnen met het leggen van eieren. Het gemiddelde aantal eieren uit zeven gevonden nesten was precies tien. Indien een nest verloren gaat wordt er snel daarna een nieuw nest gemaakt. Zelfs nog op 31 juli 2006 werd een vijfje, in totale vleugelrui, op haar nest doodgemaaid, zittend op zwaar bebroede eieren.

Vlak voordat de roep van de mannetjes ophoudt – tussen tien en twaalf juli – is er van buitengewoon langdurige roep sprake. Vogels die het meer dan een uur onafgebroken volhouden, zijn niet zeldzaam. Soms gaan ze dan meteen daarna weer verder, maar rond twaalf juli is het ineens stil in de weilanden. Alsof er op een toverfluitje geblazen is en er een straf op verder zingen bestaat. Het lijkt dat er dan geen Kwartelkoning meer aanwezig is. De hoogste populatiedichtheid die we hebben kunnen vaststellen, is acht paar op tien hectare, maar normaal is veertien tot zestien paren op honderd hectare. Een groot raadsel is nog steeds of Kwartelkoningen in hun broedgebied een vleugelrui doormaken. Gegevens daarover zijn heel schaars. Het is haast giswerk wanneer een uitspraak moet worden gedaan over het al dan niet plaatsvinden van dat verschijnsel. Wij hebben slechts van twee gevallen gegevens daarover. Dat betreft het vrouwtje van 31 juli hierboven vermeld en over een roepend mannetje

vlak voordat de zang stopte. Dit was op 10 juli 2000. Wel kunnen we hier memoreren dat van 41 gevangen en zingende mannetjes er geen enkele in vleugelrui was met uitzondering van het exemplaar hiervoor vermeld. De vogels konden echter alleen maar gevangen worden zolang ze zongen. Dat vangen gebeurde door middel van een groot vlindernet in combinatie met een sterke lamp. Dit moest uiteraard 's nachts plaatsvinden. De gevangen vogels waren vanzelfsprekend mannetjes. Het is goed denkbaar dat een eventuele rui plaatsvindt nadat het roepen opgehouden is. De laatsten die in onze omgeving gezien worden, zijn enkelingen tussen tien en veertien september. De laatste datum is van 2004.

Dan gebeurt er hier en daar iets wonderlijks. Onze buurman is een jager en de Kwartelkoning is een jachtvogel. Dat de vogel elders een Rode Lijst-soort is doet niet ter zake! Hij is geabonneerd op een jachtblad en daarin troffen we merkwaardige data aan. Een vogel op 3 oktober 2001, een vogel op 18 oktober 2003 en zelfs een exemplaar op ijs op 3 november 2005 alle in de directe omgeving van Vologda. De vogels waren alle goed op gewicht – tussen 185 g en 205 g – en ze konden uitstekend vliegen.

De gegevens zijn vermeld in het blad Rossijskaja Ohotnitsja Gazeta no. 27. De auteur is Serge Fokin. We hebben contact opgenomen met de schrijver die zeer goed met Kwartelkoningen bekend is. Van

enige twijfel is geen sprake en hij kon nog vermelden dat collega-jagers ook bekend zijn met deze vreemde waarnemingen. Helaas hebben zij nooit de exacte data opgeschreven. Hij kon er nog aan toevoegen dat er regelmatig vogels worden aangetroffen die gewond zijn en niet kunnen vliegen, zelfs tot ver in november, maar dat valt natuurlijk buiten het natuurlijke bestek.

Sperwergrasmus

Deze soort zou in Rusland eigenlijk Tuinfluiter *Sylvia borin* moeten heten. Zij zijn in verwilderde tuinen maar ook in parken en op begraafplaatsen veel vaker aan te treffen dan Tuinfluiters. Van taiga's moeten ze niets hebben, zelfs niet van de randen waar Tuinfluiters graag verblijven. Wij hebben totaal eenentwintig paren en hun nesten kunnen volgen.

Omdat de soort een extreme zomergast is arriveren Sperwergrasmussen laat en verlaten zij het broedgebied – althans de adulte exemplaren – ook weer vroeg. De vroegste datum voor Sjllova is 21 mei 2004. Maar snel daarna, op 22 mei, arriveren jaarlijks de eerste mannetjes. Het vroegste vrouwtje kwam aan op 25 mei 2007, maar ook hier verschilt de datum van het eerste exemplaar niet veel met de eerste arriveerders in overige jaren. Vrijwel elk jaar is er op 26 mei een vroeg arriving vrouwtje aan te treffen, maar de aankomstdata van de overige vrouwtjes lopen sterk uiteen. Zij plegen jaarlijks nog

Een mannetje Kwartelkoning *Crex crex* op zijn rust- en roestplaats. Foto: Natalia Paklina.





Een vrouwtje
Sperwergrasmus
Sylvia nisoria.
Foto: Natalia
Paklina.

tot op 7 juni te arriveren.

Onmiddellijk na aankomst beginnen de mannetjes met nestvorming. Vaak zijn ze dan nog niet gepaard. Deze nesten zijn echter allerminst 'speelnesten' zoals te vaak wordt gesuggereerd. Van de eenentwintig nesten waarin eieren werden gelegd waren er zeventien door het mannetje gemaakt, de overige vier derhalve door het vrouwtje. Het gemiddelde aantal eieren bedroeg exact vijf. Van de eenentwintig nesten waren er veertien op de grond geplaatst maar te midden van stammetjes van struiken, vooral bessenstruiken. De overige nesten lagen 20 à 70 cm van de grond. Het eerste ei werd op 29 mei 2005 aangetroffen, maar de meeste vogels starten met het leggen van eieren op 2 en 3 juni. Een vermakelijke gang van zaken deed zich in 2007 voor. In één van de vaste broedplaatsen arriveerde het mannetje op 23 mei. Direct startte hij met de nestbouw aan de voet van een wilde appelstruik. Op 25 mei was het nest klaar. Maar er was nog steeds geen vrouwtje gearriveerd. Zijn baltsvluchten en veelvuldige zang leken niets uit te halen. Lang leek het erop dat het beestje vrijgezel zou blijven. Herhaaldelijk zong het dier in zijn nest wat we goed konden observeren vanaf een hoog gelegen entree van een verlaten huis. Dag in dag uit werd dit patroon herhaald tot op 7 juni een vrouwtje arriveerde. Laat zij nu het reeds gebouwde nest afkeuren! Ze begon

onmiddellijk een nieuw nest te bouwen.

Dat kwam op circa 20 cm hoogte in een zwartebessenstruik. Omdat de bouw zo laat plaatsvond werd het een nestje van niets, je kon zo door de bodem kijken! Toch is alles goed gegaan. Er werden vijf eieren in gelegd en na negen dagen verlieten de jongen het nest om als takkeling in de nabijheid van het nest te verblijven. Dat vroege uitvliegen is standaard en gebeurt beduidend vroeger dan op de data vermeld in handboeken, maar het voedselaanbod is hier in die tijd ook gigantisch.

Van de eenentwintig nesten zijn er vier door toedoen van Eksters *Pica pica* verloren gegaan en het opmerkelijke is dat dit altijd de hoger gebouwde nesten betrof. De grondnesten bleven alle gespaard, een beeld dat ook bij Grauwe Klauwierien opging en in feite voor alle zangvogels in de omgeving. Hoe lager het nest gesitueerd wordt hoe meer kans op succes. De hoog opgroeiende vegetatie onttrekt later, haast hermetisch, de zichtbaarheid. Het verloop van zeven nesten hebben we door intensief en langdurig observeren kunnen volgen. Daarbij werden we flink geholpen door de luidruchtigheid van deze familietjes en doordat ze in kleine kring, met het territorium als centrum, rondcirkelden. De jongen worden vier tot maximaal vijf weken gevoerd om dan plotsklaps verlaten te worden. De reden hiervan is dat de herfsttrek zo vroeg voor

adulte exemplaren plaatsvindt. De vrouwtjes vertrokken gemiddeld fractioneel vroeger en wel tussen 22 en 25 juli, de mannetjes tussen 24 en 31 juli. Slechts bij hoge uitzondering troffen we nog een adult mannetje in de loop van augustus aan. Dit leken doortrekkers of zwervers te zijn. Een heel ander beeld laten de jonge vogels zien. Die vertrekken tussen 10 en 28 augustus, maar in feite waren waarnemingen na 22 augustus al heel erg schaars. Kort voor het verlaten van het nest krijgen jonge vogels niet uitsluitend insecten maar ook bessen waarbij de Vogelkers *Prunus padus* veruit de populairste is. Na het uitvliegen wordt het aandeel van bessen steeds groter.

Opmerkelijk is dat rijk gebandeerde mannetjes rond Sjlilovo niet voorkomen, slechts vaag aangegeven streepjes op borst en flanken zijn zichtbaar. De oorzaak is dat de populatie deel uitmaakt van een geleidelijke verandering (cline) die van de nominaatvorm overgaat in de ondersoort *merzbacheri*. Alle vogels zijn daardoor ook lichter van kleur. Van polyformisme (een genetisch type met variatie, red.), dat wel bij deze soort schijnt voor te komen, hebben we hier geen enkel voorbeeld kunnen ontdekken.

Grauwe Klauwier

De voorkeursbiotoop van deze soort komt haast exact overeen met die van de Sperwergrasmus, maar ook met die van de Kwartelkoning. Deze laatste soort maakt van de struiken en tuinen vooral in het

vroeg voorjaar gebruik. Voor de Grauwe Klauwier is deze biotoop noodzakelijk gedurende de broedtijd. Zij broeden hierin en gaan vandaaruit ook op jacht. De vele halfverrotte houten afrasteringen worden voor dit doel ook op hoge prijs gesteld.

De eerste exemplaren die arriveren, zijn altijd mannetjes. Jaar in jaar uit arriveren de eerste op 12 mei, maar dit proces gaat tot 22 mei door. Gemiddeld komen ze op 17 mei aan. De eerste vrouwtjes komen maar twee tot drie dagen later aan. Bij hen gaat het aankomstproces nog tot 2 juni door, met een gemiddelde datum van 23 mei. De paarvorming is een proces van twee tot drie dagen waarbij het baltsritueel van het mannetje heel opvallend is. Waar de vogels vroeg zijn gearriveerd begint rond 24 mei de nestbouw, die heel snel kan verlopen. Vrijwel jaarlijks treffen we op 27 mei het eerste kant-en-klare nest aan. Het eerste ei volgt de volgende dag. In totaal hebben we 44 nesten kunnen vinden. Hiervan waren er 23 op de grond, tussen stammetjes van struiken. De rest heel laag in struiken of takkenbossen, tussen 20 en 45 cm van de grond. Het gemiddelde aantal eieren bedroeg 5,1. Van de nesten gingen er elf verloren door Eksters en door werkzaamheden van terugkomende datsjabewoners. Net als bij Sperwergrasmussen betroffen dit nesten die hoger gesitueerd waren op één na. Dit ene geval was een slachtoffer van een kat. Ook Grauwe Klauwieren verlaten het nest zo gauw mogelijk. Bij drie nesten al na

Mannetje
Sperwergrasmus
Sylvia nisoria.
Foto: Natalia Paklina.





Vrouwteje Grauwe Klauwier *Lanius collurio*.
Foto: Natalia Paklina.

negen dagen maar meestal na tien dagen. De vogels kunnen dan nog maar nauwelijks vliegen. Het aantal jongen dat het vliegvlugge stadium bereikte, was gemiddeld 3,6. Eén mannetje verloor kort na de geboorte van de jongen zijn wijfje. Desondanks heeft hij alleen drie jongen groot weten te brengen. Ruim vijf weken lang krijgen de jongen voedsel, maar in de vijfde week is de frequentie al flink lager. Toch is het stoppen met aanbrengen van voedsel bij benadering niet zo abrupt als bij Sperwergrasmussen.

Alleen als er in de eilegfase een nest verloren gaat wordt een tweede broedsel gemaakt. In een latere fase wordt geen poging meer gedaan en is het broedseizoen verloren. De eerste volwassen vogels verlaten tussen 25-28 juli de broedgebieden, dit zijn zowel mannetjes als vrouwtes. Maar vogels die later met broeden gestart zijn, vertrekken ook later.

Vrouwtes hebben we na 14 augustus niet meer gezien, mannetjes niet na 20 augustus.

Een opvallende uitzondering moeten we hierbij uitlichten. Met enige regelmaat moesten we naar Manturovo, het districtcentrum. Daar zagen we voor het druk bezochte postkantoor op 12 juli een mannetje Grauwe Klauwier. De omgeving van dit postkantoor gaf echter geen enkele aanleiding om te denken aan een broedgeval. Waarschijnlijk een vogel die zijn broedsel is kwijtgeraakt, was onze eerste indruk. Maar een week later zagen we hem

weer. We zijn een zoekactie gestart en jawel, er was een nest, ook op de grond in een heg van Rode kornoeljes *Cornus sanguinea*. Rond dit postkantoor wemelt het van katten en zeker enkele honderden mensen passeerden het nest op minder dan een halve meter omdat daar een pad liep. We gaven bij voorbaat geen cent voor dit nest maar wonder boven wonder is alles goed gegaan. Vier jongen zijn vliegvlug geraakt. Maar het raadsel blijft: is dit een vervolgnest of een broedsel van jonge vogels? We weten van geen tweede broedsel dat zo laat tot ontwikkeling is gekomen. Ook anderszins was dit paar uitzonderlijk door pas in september het broedgebied te verlaten. Het vrouwteje op 6 september, het mannetje op 12 september. Alle jonge vogels waren op deze late datum nog aanwezig. Wanneer zij vertrokken zijn weten we niet, omdat we op dat moment zelf al vertrokken waren. Van alle jonge vogels rond Sjlilovo waren de vertrekdata tussen 8 augustus en 3 september, het gemiddelde was 17 augustus. Opmerkelijk is dat gedurende tien jaar deze data gelijk bleven.

Roodmus

Het arriveren van de Roodmussen heeft sterke overeenkomsten met dat van de Grauwe Klauwier. Vaak komen de eerste exemplaren op exact dezelfde datum aan als die van de Grauwe Klauwier. Over een jarenlange waarnemingsperiode blijkt dat steeds 12 mei te zijn. Maar anders dan de

**Mannetje Grauwe
Klauwier *Lanius
collurio*.**
Foto: Natalia Paklina.



laatste betreffen het hier doortrekkers terwijl het bij Grauwe Klauwieren om de plaatselijke broedvogels gaat. Als eerste komen altijd mannetjes aan. Deze komen in groepjes binnen, waarbij er vaak een enkeling bij is in jeugdkleed. Vrouwtjes trekken ook in groepjes en komen vanaf 16 mei binnen. Pas in de periode 21-23 mei komen de plaatselijke broedvogels binnen, ook in groepjes, mannetjes slechts één tot twee dagen eerder dan vrouwtjes. Al heel snel vermengen de seksen zich. Toch komt de paarvorming pas later op gang. De aangekomen vogels zijn dagen bezig met het consumeren van stuifmeel en vruchtbeginsel, vooral van verwilderde appelbomen en bessenstruiken.

Vogelkersbloesem is ook erg populair. Pas rond 27 en 28 mei begint de paarvorming, ook in de bloeiende struiken en bomen. Rond die datum is het consumeren van de nog onrijpe zaden van Klein hoefblad *Tussilago farfara* ook veel voorkomend. De eerste copulaties vinden ook bij deze consumptieplaatsen plaats en het gaat vaak vooraf met een heel fraai baltsritueel van het mannetje. Tientallen copulaties op één dag zijn niet zeldzaam maar direct daarna wordt de voedselsoos opgeheven en verspreiden de paren zich. We hebben 42 paren kunnen volgen. De eerste nesten zijn op 2 tot 3 juni gereed en één dag er na begint de eilegfase. Maar al heel snel daarna, zelfs al tijdens deze fase, begint de

**Zingend eenjarig
mannetje Roodmus
*Carpodacus
erythrinus*.**
Foto: Natalia Paklina.





Een paartje copulerende Roodmussen *Carpodacus erythrinus*. Foto: Natalia Paklina.

nestpredatie die bij deze soort buitengewone proporties aanneemt. Van de 42 nesten gingen er 32 verloren. Dat was haast zonder uitzondering het werk van Eksters! Daardoor hebben we van 38 nesten het gemiddelde aantal eieren kunnen vaststellen. Dit was 5,2. Van geen enkel paar was het mannetje een jong mannetje in jeugdkleed, ofschoon ze heel actief zijn in zingen maar bij de paarvorming zijn ze in de schermutselingen niet tegen adulte mannetjes opgewassen. Dat de predatie zo hoog is komt door de keuze van de broedplaatsen. Vaak vrijstaande fijnsparretjes waar het nest op een hoogte tussen 50 en 80 cm een plaats vindt. Voor rondschuimende Eksters een eenvoudige prooi. Niet één paar komt tot een vervolgletsel! Zelfs niet als het nest al in de eilegfase verloren gaat. Het broedseizoen kan dus buitengewoon vroeg beëindigd zijn. Elders moet het broedresultaat aanzienlijk succesvoller zijn anders is het niet voor te stellen dat de populatie in en rond Sjlilovo op peil blijft. De jonge vogels verlaten na elf tot

twalf dagen het nest en worden na de geboorte drie tot vier weken gevoerd, vaak zelfs niet meer dan drie weken. Daarna gaan de oude vogels al weer op trek. Na 20 juli zijn waarnemingen al heel zeldzaam en na 25 juli hebben we niet één oude broedvogel meer aangetroffen. Zelfs trekvogels van elders zijn na die periode heel zeldzaam en na 4 augustus worden ook die niet meer vastgesteld.

In het jaar 2002 waren we vanaf eind juli in het grensgebied van Ladakh en Tibet en daar waren we getuige van flinke trek van Roodmussen in zuidelijke richting, zo vroeg in het trekseizoen. En ook dit waren volwassen vogels. Jonge vogels blijven beduidend langer en worden nog tot eind augustus regelmatig waargenomen, het laatste exemplaar op 7 september 2006. Het zijn in deze periode uitgesproken bessenconsumeerders. Ze eten de bessen niet in hun geheel maar zuigen het sap daaruit op. Zwarte bessen en de bessen van de Vuilboom *Frangula alnus* zijn erg populair bij de Roodmussen.

■ C. van Orden & N.V. Paklina, Doelenstraat 44, 1601 GL Enkhuizen, e-mail: paklina@hotmail.com.

LITERATUUR:

Cramp, S, K.E.L. Simmons, & C.M. Perrins (red.) (1977-'94): Handbook of the birds of Europe, North Africa and the Middle East. Oxford.

Glutz von Blotzheim, U. N. & K.M. Bauer (1966-'97): Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Wiesbaden.